

Politieke filosofie: actuele betekenis en problematiek

CIVIS MUNDI

TIJDSCHRIFT VOOR POLITIEKE FILOSOFIE EN POLITIEKE CULTUUR

28e JAARGANG FEBRUARI 1989

1

CIVIS MUNDI

is een kwartaaluitgave van de Stichting Civis Mundi. Het is een voortzetting van het maandblad 'Oost-West'.

Doelstelling

Het stelt zich ten doel de bevordering van een wetenschappelijk-verantwoorde herbezinning op de grondslagen, de inrichting en functionering van onze samenleving in nationaal en internationaal verband ten dienste van een goedgefundeerde burgerschapsvorming. Het stelt zich hierbij op de grondslag van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens van 1948 en de verdere juridische uitwerkingen hiervan.

Directie

Prof.dr. S.W. Couwenberg
Akkerwindestraat 23, 3051 LA Rotterdam
tel. 010-4182580

Redactie

Prof.dr. S.W. Couwenberg, hoofdredacteur
Mr.dr.s. P.B. Cliteur

Secretariaat redactie en administratie
Mevr. A.L. van der Bree

Adres redactie en administratie

Scheveningseweg 11, 2517 KS Den Haag
tel. 070-460410

Abonnementsprijs f 36,50 per jaar

Buiten Nederland en België f 41,-

Studerenden f 32,-

Instellingen f 50,-

Losse nummers f 9,-

Gelieve het abonnementsgeld bij vooruitbetaling te voldoen door storting of overschrijving op postgironummer 60.37.92 van het tijdschrift Civis Mundi.

Abonnementen gelden voor een gehele jaargang en worden verlengd, tenzij men uiterlijk één maand voor het einde van de lopende jaargang schriftelijk opzegt.

INHOUD IN DIT NUMMER

POLITIEKE FILOSOFIE

PROF. DR. S.W. COUWENBERG:	Politieke filosofie: actuele situatie en problematiek.....	1
MR. DRS. P.B. CLITEUR:	Einde van de politieke filosofie?	7
PROF. DR. H. ACHTERHUIS:	Politieke filosofie en sociale problemen	12
PROF. DR. B.J. DE CLERCQ:	Politieke filosofie is springlevend	16
PROF. DR. H.E.S. WOLDRING:	Maatschappelijk geëngageerde politieke filosofie	21
DRS. B. VAN STOKKUM:	De gevaren van de liberale cultuur	24
PROF. DR. W.L. VAN REIJEN:	Politieke filosofie—Actueel in Nederland?	31

POLITIEKE CULTUUR

DR. B.J.S. HOETJES:	Om de identiteit en de integriteit van de overheid	34
---------------------	--	----

REDACTIONEEL COMMENTAAR

PROF. DR. S.W. COUWENBERG:	Culturele boycot van Zuid-Afrika – bijdrage tot een moeilijk op gang te brengen discussie	39
----------------------------	---	----

NIEUWE LITERATUUR

TH. HOLTERMAN:	Retorische momenten in recht en democratie	43
KORT GEBOEKT:	44
MEDEDELINGEN:	49

Op het omslag is een afbeelding van de Griekse filosoof Aristoteles weergegeven.

Einde van de politieke filosofie?

door Paul Cliteur

1. Positivismen en politieke filosofie

Politieke filosofie maakt op het ogenblik, naar het oordeel van belangrijke theoretici, een opleving door. Politieke filosofie bloeit weer, schrijft een leeftijdgenoot van mij.¹ Dat de politieke filosofie in haar klassieke vorm een tijdlang ten dode opgeschreven leek had te maken met de dominantie, althans in de Angelsaksische cultuur, van een bepaald soort filosofen: de linguïstische analyse of analytische filosofie, iets dat gelukkig niet langer meer *en vogue* is, schrijft Brown. De gebeurtenis waarnaar Brown verwijst, de dood van de klassieke politieke filosofie, vond plaats zo rond de jaren zestig. In 1956 verklaarde Peter Laslett de politieke filosofie morsdood.² Driehonderd jaar lang was zij een levende traditie in het Engelse taalgebied, maar nu was daar niets meer van over. Hoe kwam dat? Onder andere door het logisch positivisme (de voorloper van de analytische filosofie). Het logisch positivisme bekritiseerde de rationaliteit van ethische oordelen en verklaarde de traditionele politieke theorieën tot 'assemblages of nonsense'.³

Drie jaar later zei ook Leo Strauss dat de politieke filosofie zich in een staat van verval en ontbinding bevond.⁴ En ook hij schrijft dat onder andere toe aan de invloed van het positivisme. Het positivisme gaat er vanuit dat er maar één soort betrouwbare kennis bestaat: wetenschappelijke kennis. Voor normatieve vragen als die naar de juiste of goede politieke orde, zoals die in de klassieke politieke filosofie centraal stonden, heeft men geen enkele belangstelling.

Wat is dan wel die analytische filosofie die de klassieke politieke filosofie ten grave zou hebben gedragen? Na een kort overzicht van de geschiedenis van de politieke filosofie zal ik een typering geven van de analytische politieke filosofie. Vervolgens van twee andere vormen van politiek filosofen: de klassieke of normatieve benadering en de historische benadering. Daarna zal ik enige opmerkingen maken over het relatief gelijk van deze drie opvattingen en tenslotte geef ik aan wat de actualiteit is van de politieke filosofie.

2. Geschiedenis van de politieke filosofie

De meest eenvoudige manier om een omschrijving te geven van de politieke filosofie is door te zeggen: politieke filosofie is wat te vinden is in Plato's *Republiek*, Aristoteles' *Politiek*, Machiavelli's *De vorst*, Hobbes' *Leviathan*, Hegels *Rechtsfilosofie* en John Stuart Mills *Over vrijheid*.⁴ De politieke filosofie heeft dus al een respectabele leeftijd. Plato's *Republiek* is een klassieke tekst. De juiste staat, wie dienen te regeren en hoe – veel van de centrale vragen van de politieke filosofie kan men hier al aantreffen. Hetzelfde geldt voor Aristoteles' *Politiek*. Ook Augustinus en Thomas van Aquino hebben hun bijdragen geleverd aan de politieke filosofie. De centrale onderwerpen zijn nu de relatie tussen een wereldlijke politieke orde en het leven in het hiernaamaals, evenals het goddelijk recht van koningen om te regeren. Met Machiavelli's *Discorsi* (1517) en *Il principe* (1512-13) treffen we een vernieuwing van de politieke filosofie aan. De deugden van de oude Romeinse republiek staan nu in het centrum van de belangstelling en de diesseits-gerichte benadering van de renaissancefilosoof contrasteert duidelijk met die van de middeleeuwse christelijke denkers. In de zestiende en zeventiende eeuw neemt men het menselijk individu als uitgangspunt en probeert van daaruit te construeren hoe men een staat kan instellen. Dit voert tot een grote variëteit aan contracttheorieën. Rousseau, Locke, Hobbes – dit zijn de belangrijkste vertegenwoordigers van deze fase in de ontwikkeling van de politieke filosofie. Na de Franse Revolutie ontstaat hierop echter een reactie van de kant van conservatieve denkers als Edmund Burke, Louis de Bonald en Joseph de Maistre. Men benadrukt dan dat het individualistisch rationalisme de oorzaak is van de politieke terreur die de Franse Revolutie heeft angericht en men houdt een pleidooi voor een gematigder politieke filosofie, waarbij cultuur, traditie, geleidelijke groei en het voorzichtig schaven en vijlen aan reeds bestaande instellingen als een probate manier van politieke verandering worden aanbevolen. Zoals de rationalistisch individualistische manier van denken een modern pedant heeft in John Rawls' *A theory of justice* (1972), zo geldt dat de conservatieve reactie op het rationalisme wordt vertegenwoordigd door mensen als F.A. Hayek⁵, Karl Popper⁶ en Michael Oakeshott.⁷

1. Brown, Alan, *Modern political philosophy*. Theories of the Just Society, Penguin Books, Harmondsworth 1986, p. 9.

2. In: Laslett, Peter (ed.), *Philosophy, politics and society*, Basil Blackwell 1956, p. vii.

3. Strauss, Leo, 'What is political philosophy?', in: *What is political philosophy and other studies*, The Free Press, Collier-Macmillan, New York London 1959, p. 17.

4. Quinton, Anthony (ed.), *Political philosophy*, Oxford University Press, London 1971 (eerste druk 1967), p. 1.

5. Vgl. Hayek, F.A., *The constitution of liberty*, Routledge & Kegan Paul, London and Henley 1976 (eerste druk 1960).

6. Vgl. Popper, Karl R., 'Towards a rational theory of tradition', in: *Conjectures and refutations*, Harper Torchbooks, Harper & Row, New York Hagerstown San Francisco London 1968 (eerste druk 1962).

7. Vgl. Oakeshott, Michael, *Rationalism in politics and other essays*, Methuen, London and New York 1984 (eerste druk 1962).

Min of meer gelijktijdig met de conservatieve reactie op de verlichtingsidealen ontstond er ook een stroming in de politieke filosofie waaraan de namen van Karl Marx en Friedrich Engels verbonden zijn. Bij hen vinden we een sterke doorwerking van de verlichtingsideeën, maar tegelijkertijd de invloed van meer conservatieve denkers als Hegel, die de nadruk legde op cultuur, geschiedenis en geleidelijke groei. De politieke filosofie van Marx is een van de meest succesvolle filosofieën in die zin dat hij de peetvader is geworden van een geheel nieuwe politieke ordening: het marxistisch-leninistisch systeem dat sinds 1917 in de Sovjet Unie de officiële ideologie is.

Als klassieke tegenhanger tegenover het communisme zijn binnen de West-europese cultuur verschillende liberale stromingen te onderkennen, die hun inspiratie vinden in onder meer het werk van John Stuart Mill en Friedrich Hayek. Men kan echter niet stellen dat deze filosofieën toonaangevend zijn of zo duidelijk verbonden met één naam als in de Sovjet Unie met Marx het geval is. Met deze denkers: Plato, Aristoteles, Augustinus, Thomas, Rousseau, Marx, Burke, Hegel, Popper, Hayek, Oakeshott, Rawls hebben we echer wel een indruk gegeven van de politieke filosofen die ons werken hebben overgeleverd die nog steeds een blijvende bron van inspiratie vormen.⁸

Nu de thematische kant van de zaak. Ik zal een typering geven van drie soorten politieke filosofie: de analytische, de normatieve en de historische politieke filosofie.

3. De analytische politieke filosofie

In de analytische filosofie wordt volgens goed positivistisch gebruik een scherp onderscheid gemaakt tussen politieke filosofie en politieke wetenschap. In de politieke wetenschap probeert men, net als in de andere sociale wetenschappen, bepaalde wetmatigheden te onderkennen. Wanneer men meent wetmatigheden op het spoor te zijn, kan dat leiden tot generaliseringen die weer getest moeten worden.⁹

In de politieke filosofie gaat het echter om iets anders. Bekend is het standpunt dat het in de politieke filosofie gaat om een normatieve benadering, terwijl de politieke wetenschap zich waarde-vrij probeert op te stellen. Maar dat is een opvatting die door positivisten en aanhangers van de analytische filosofie verworpen wordt. Ook de politieke filosofie dient zich niet met normatieve of waarderende vragen in te laten. Dat is iets voor de politieke ideologie en die dienen we van filosofie goed te onderscheiden.

8. Vgl. Maier, Hans, 'Einleitung' tot: *Klassiker des politischen Denkens*, Erster Band, Von Plato bis Hobbes, herausgegeben von Hans Maier, Heinz Rausch, Horst Denzer, Verlag C.H. Beck, München 1972 (eerste druk 1968), p. VIII.

9. Raphael, D.D., *Problems of political philosophy*, revised edition, The Macmillan Press, London and Basingstoke 1983 (eerste druk 1970), p. 3. Vgl. over de methodologie van de politieke wetenschappen: Lock, G.E., *Filosofie van de politieke wetenschappen*, Martinus Nijhoff, Leiden 1987.

Wat is politieke filosofie dan wel, volgens de analytici? Politieke filosofie is een onderdeel van de algemene filosofie. Het is de toepassing van de gewone filosofie op de ideeën over maatschappij en staat. En wanneer men dan vraagt: wat dienen we te verstaan onder de gewone filosofie dan antwoordt de aanhanger van de analytische filosofie dat het hierbij gaat om een activiteit die tot doel heeft de verheldering van begrippen.¹⁰ Terwijl de wetenschappen zich bezighouden met een bepaald segment van de werkelijkheid is de taak van de filosofie volgens de analytici een conceptuele en kritische. De filosofie is met name geconcentreerd op het begrippenmateriaal dat in de vakwetenschappen gehanteerd wordt.

Hieruit volgt natuurlijk al dat een groot deel van wat in de klassieke politieke filosofie naar voren is gekomen door de analytische filosofie moet worden verworpen.¹¹ De resten van het klassieke politieke filosoferen die er nog in de moderne tijd worden aangetroffen in Hayeks *The constitution of liberty* (1960) bijvoorbeeld, worden door de aanhangers van de analytische filosofie vergeleken met een Dinosaurius die zich kennelijk niet stoort aan de effecten van de natuurlijke selectie.¹²

Maar wat verwachten die analytici dan van het verhelderen van begrippen? Wat is daarvan de functie? Op deze vraag worden verschillende antwoorden gegeven. Quinton stelt bijvoorbeeld dat de beoefenaar van de analytische politieke filosofie mag hopen dat men door filosofische analyse het standpunt van de ander en ook het eigen standpunt beter leert begrijpen. Tot een vergelijkbare conclusie komt D.D. Raphael. Deze stelt dat de analyse uiteindelijk tot doel heeft een kritische evaluatie van overtuigingen te bewerkstelligen.¹³ En dat laatste is alleen maar mogelijk wanneer we duidelijk voor ogen hebben wat bedoeld wordt met bepaalde woorden. Voor een belangrijk deel gaat de filosofie dus over de betekenis van bepaalde algemene termen. Terwijl we doorgaans de gronden die we voor onze overtuigingen hebben maar voor lief nemen zou de filosofie ons moeten helpen deze gronden rationeel te onderbouwen. De filosofie moet ons leren inconsistenties op te sporen en verkeerde redeneringen door te prikken. Vandaar ook dat de logica het belangrijkste hulpmiddel voor de filosoof is. Terwijl de wetenschapper uit moet maken of iets waar is of niet waar, is de specialiteit van de filosoof 'clear thinking'.

10. In Engeland is de analytische benadering zeer bekend geworden door de populaire uiteenzetting daarvan in *Language, truth and logic* van Alfred Ayer. Vgl. over hem: Cliteur, Paul, 'Alfred Ayer en de taak van de filosofie', in: *Intermediair*, 21e jaargang 14 - 5 april 1985, pp. 57-61.

11. Quinton, *Political philosophy*, p. 1: 'In the light of a conceptual interpretation of philosophy the works that make up the great tradition of political thought are methodologically very impure'.

12. Quinton, *Political philosophy*, p. 2.

13. 'The critical evaluation of beliefs'. Vgl. Raphael, *Problems of political philosophy*, p. 4.

Het is misschien verhelderend een en ander met een voorbeeld te illustreren. We gebruiken natuurlijk allemaal woorden als 'vrijheid', 'democratie', 'rechtvaardigheid' en dergelijke. Wat die woorden betekenen staat ons wel ongeveer voor de geest, maar zodra we met een ander gaan discussiëren blijkt al snel dat er grote terminologische problemen rijzen. Bijvoorbeeld met betrekking tot het woord 'democratie' worden we geconfronteerd met de situatie dat de Oostbloklanden zichzelf 'volksdemocratieën' noemen. Op het eerste gehoor doet dat wat vreemd aan. Gaan we echter het begrip 'democratie' analyseren dan blijkt dat men daaronder in de Oostbloklanden iets anders verstaat dan wij eronder verstaan. Het zou nu de taak van de filosoof zijn te onderzoeken welke betekenissen een woord als 'democratie' kan hebben en hoe die betekenissen samenhangen.

De analytische filosofie heeft grote verdiensten met betrekking tot het analyseren van ons begrip-materiaal. De filosofie (ook politieke filosofie) heeft vanaf de oudheid (denk aan Plato's dialogen) tot op de dag van vandaag onder andere de functie gehad van een kritische reflexie op het alledaagse en wetenschappelijke taalgebruik. Waardering voor deze functie betekent echter niet dat men ervan overtuigd is dat de politieke filosofie hiertoe beperkt zou moeten blijven. Methodologische en kennistheoretische bespiegelingen hebben natuurlijk een functie. In de geschiedenis van de filosofie zijn die ook herhaaldelijk naar voren gekomen. Maar zij kunnen de normatieve politieke filosofie niet overbodig maken of vervangen.¹⁴ We zien ook tegenwoordig steeds meer dat de normatieve klassieke politieke filosofie weer op de voorgrond treedt. Met werken als die van Rawls (die volgens sommigen de politieke filosofie uit zijn 'dogmatische sluimering' zou hebben gehaald)¹⁵, Nozick, Oakeshott, Hayek en anderen heeft de politieke filosofie weer een nieuwe injectie gekregen. De beoefenaren van de politieke filosofie lijken weer vertrouwen te hebben in de toekomst van hun vakgebied.

Laten we nu eens bezien wat die voorstanders van de normatieve politieke filosofie voor ogen staat.

4. De normatieve politieke filosofie

Volgens bepaalde aanhangers van de normatieve politieke filosofie zou de politieke filosofie zich moeten bezighouden met de vraag wat een rechtvaardige politieke orde is en in hoeverre de bestaande samenleving aan dat ideaal voldoet,

14. Vgl. ook wat Soeteman opmerkt over de rechtsfilosofie: 'Rechtsfilosofie vooronderstelt mijns inziens dat een zekere minimale duidelijkheid ontstaat in vragen die spelen rond het rechtsbegrip. Maar die duidelijkheid dient ook als voorbereiding op de inhoudelijke vragen: vragen naar de gerechtigheid in het positieve recht, en ook naar de gerechtigheid van het positieve recht'. In: Soeteman, A., *Machtig recht*. Samsom H.D. Tjeenk Willink, Alphen aan den Rijn 1986, p. 165.

15. Brown, *Modern political philosophy*, p. 11.

evenals de wijze waarop dit ideaal zou kunnen worden gerealiseerd.¹⁶

Een voorstander van deze klassieke normatieve benadering is de bekende Engelse filosoof en beoefenaar van de ideeëngeschiedenis Isaiah Berlin.¹⁷ Met betrekking tot de vraag wat er nog over is van de aspiraties van de klassieke politieke filosofie is Berlin bepaald niet pessimistisch. Bij het antwoord op de vraag wat voor soort vragen kenmerkend zijn voor de politieke filosofie hanteert Berlin de opvatting over filosofie als een activiteit die gepreoccupeerd is met een soort vragen die men noch als empirisch (zoals de natuurwetenschappen) noch als formeel (zoals de wetenschap) kan classificeren. Bij die tussencategorie gaat het om vragen waarop we niet alleen geen gemakkelijk antwoord kunnen geven, maar waarvan we niet eens weten op welke manier we een antwoord moeten zoeken. Voor dit soort vragen is er geen algemeen geaccepteerde methode: 'we are puzzled from the very outset'. Op het moment dat we zouden weten op welke manier we het antwoord moeten zoeken zijn het geen filosofische vragen meer, schrijft Berlin. Tot de politieke filosofie behoren dan vragen als die naar de aard van gelijkheid, natuurlijke rechten, gezag, maar ook vragen als: 'waarom zou ik de staat moeten gehoorzamen?'

Aan de herleving van de klassieke politieke filosofie is ook de naam van Leo Strauss verbonden. Strauss omschrijft in zijn opstel *What is philosophy?* de politieke filosofie als volgt: 'the attempt truly to know both the nature of political things and the right, or the good, political order'.¹⁸

Hierin komt tot uitdrukking dat bij politieke filosofie het zou moeten gaan om ware kennis (in tegenstelling tot louter opinie) over politieke zaken in de platoonse zin: het gaat om de ware aard van dingen. Hij spreekt ook wel van kennis van 'the best regime' als het object van de politieke filosofie.

Met het onderscheid tussen opinie en kennis introduceert Strauss een typisch platoonse manier van denken. Zijn denken is ook geheel door de klassieke politieke filosofie geïnspireerd. Iedereen heeft wel een vage kennis van de politieke dingen (opinie). Zo heeft iedereen wel een vaag idee van de functie van het recht en van de staat.

16. Bovens, Lehning, Lieshout en Oversloot spreken van een gangbare omschrijving van politieke filosofie. Vgl. hun inleiding tot: 'Hedendaagse politieke theorie 1', een themanummer van *Acta politica*, jaargang XXIII, april 1982/2, p. 148.

17. Vgl. Berlin, Isaiah, 'Does political theory still exist' (1961), in: *Concepts and categories*, philosophical essays, edited by Henry Hardy, The Viking Press New York 1978, pp. 143-173. Vgl. voor een uitvoeriger uiteenzetting van Berlins ideeën over de taak van de filosofie: Cliteur, Paul, 'Pluralisme en vrijheid bij Isaiah Berlin', in: *Rekenschap*, humanistisch tijdschrift voor wetenschap en cultuur, jaargang 30, nr. 4, december 1983, pp. 170-181 en Cliteur, Paul, 'Het pluralisme van Isaiah Berlin', in: *Intermediair*, 20e jaargang 16-20 april 1984, pp. 45-51.

18. Strauss, 'What is political philosophy?', p. 12.

De taak van de politieke filosofie zou het zijn die vage notie tot heldere kennis te maken. Van Gunsteren lijkt op iets soortgelijks te doelen wanneer hij schrijft dat de politieke filosoof ons bewust maakt van wat we eigenlijk al wisten.¹⁹

5. De historische politieke filosofie

Tot de politieke filosofie rekent men doorgaans ook de politieke ideeëngeschiedenis. Men kan dit inderdaad zien als een onderdeel van de politieke filosofie. Sterk op de voorgrond treedt tegenwoordig de zogeheten Historische School, waaraan de namen van Quintin Skinner, John Pocock en John Dunn zijn verbonden.²⁰ Volgens Skinner kunnen de teksten van de klassieke politieke denkers pas goed begrepen worden wanneer deze in hun historische context worden geplaatst. Ook allerlei varianten van marxistisch politiek filosoferen zou men in deze categorie in kunnen delen.

De vraag die zich nu opdringt na deze korte schets van een drietal benaderingen in de politieke filosofie: wat is de Enig Ware Richting? Ik denk dat die vraag zinloos is. Bij dit tijdschrift zal voorop staan de pluralistische gedachte dat alle benaderingen binnen de politieke filosofie een relatief gelijk en daarmee een bestaansreden hebben. Het is zinvol dat de Historische School de historische context bestudeert waarin de klassieke filosofieën van Hobbes, Locke en Machiavelli zijn ontwikkeld, maar een 'over and over again' lezen van de klassieke teksten zoals analytische auteurs als John Plamenatz dat voorstaan kan dat niet overbodig maken. Natuurlijk, elk individu heeft zijn voorkeur: de één zal zich meer aangetrokken voelen tot de analytische benadering, de ander tot de historische en weer een ander tot de normatieve. Maar wanneer men even langer nadenkt zal eigenlijk niemand kunnen wensen dat de gehele wetenschappelijke gemeenschap zich richt op het soort onderzoek waaraan men persoonlijk zijn hart heeft verpaid of dat men zinvol acht.

Hierbij zal ik het laten voor wat betreft de richtingenstrijd in de politieke filosofie.

Hoe verhoudt zich de politieke filosofie tot verwante disciplines?

6. Verhouding tot verwante disciplines

Allereerst is er de verhouding tot de *politieke wetenschap*. De politieke wetenschap wil, in tegenstelling tot de politieke filosofie, de bestaande politieke werkelijkheid beschrijven en verklaren. Dat geschiedt door het opstellen van hypothesen, theorieën, axioma's en definities. Welis-

waar kan de politieke filosoof aan de gegevens die de politieke wetenschap aandraagt niet geheel voorbij gaan, maar het is wel een fundamenteel andere activiteit.²¹

Ook moeten we de politieke filosofie onderscheiden van een *politieke ideologie*. Kenmerkend voor een politieke ideologie is dat het een rechtvaardiging vormt van een bepaald politiek systeem of politiek handelen. Anders gezegd: de politieke ideologie is in beginsel niet kritisch, hetgeen de politieke filosofie niet de aard der zaak wel wil zijn. Men zegt het ook wel als volgt: een politieke ideologie wil *overtuigen*, politieke filosofie wil *begrijpen*.²²

Soms wordt de politieke filosofie ook nog wel eens onderscheiden van de *politieke theologie*. Onder politieke theologie verstaat men de politieke leer die gebaseerd is op goddelijke openbaring. Voor politieke filosofie kan dit niet het richtsnoer vormen. Filosofie houdt zich uit de aard der zaak bezig met datgene wat begrijpelijk is voor de menselijke geest zonder bovennatuurlijke leiding.²³

De politieke filosofie is een vorm van *praktische filosofie*. Onder praktische filosofie wordt verstaan de filosofie die zich bezighoudt met de vraag: 'Wat is de juiste manier om te leven, zowel als individu en als groep?'²⁴ Op basis van deze vraag kunnen we dan een tweetal takken van praktische filosofie onderscheiden: de ethiek en de politieke filosofie. De ethiek richt zich tot het individu: hoe moet ik leven? Welke waarden moet ik hooghouden? Welke regels moet ik in mijn leven respecteren? De politieke filosofie heeft te maken met de sociale kant van het bestaan: hoe moet de maatschappij worden ingericht? Wat is het beste regime?

7. De aktualiteit van de politieke filosofie

Een vraag die zich natuurlijk opdringt is of er speciaal *nu* reden zou zijn voor een herleving van de politieke filosofie. Dan heb ik het dus even niet over de vraag of er van zo'n herleving sprake is, maar of er reden zou zijn voor een herleving.

Voordat ik die vraag probeer te beantwoorden, past eerst een relativerende opmerking: we moeten de filosofie en ook politieke filosofie niet aanprijzen alsof het een nieuwe grammofoonplaat (of wat eigentijdser: compact disc) betreft. De argumenten voor de (politieke) filosofie zijn namelijk tot op grote hoogte nog dezelfde als in de tijd van Socrates. Men zou bovendien kunnen aanvoeren dat juist voor een aangelegenheid als de filosofie geldt – in ieder geval naar haar etymologische

19. Van Gunsteren, Herman, 'Politieke filosofie: een overzicht', in: Herman van Gunsteren en Grahame Lock, *Politieke theorieën*, Samson Uitgeverij, Alphen aan den Rijn 1977, p. 15.

20. Vgl. over hen: Tromp, B., 'De historische School', in: *Acta politica*, jg. XXIII, april 1988/2, pp. 155-176.

21. Van Gunsteren, 'Politieke filosofie: een overzicht', p. 16.

22. Crespigny, Anthony de, & Minogue, Kenneth (ed.), *Contemporary political philosophers*, Methuen & Co, London 1975, p. ix.

23. Strauss, 'What is political philosophy?', p. 13.

24. Brown, *Modern political philosophy*, p. 11.

herkomst – dat het gaat om een activiteit die zich onttrekt aan het praktisch-nuttigheidsdenken.²⁵ Spreken van het nut van de filosofie is dus eigenlijk op die grond al een heikele zaak. Men filosofeert omdat men het niet kan laten; er zit, net als in een levenshouding, iets in van: hier sta ik, ik kan niet anders.

Juist uit die permanente aktualiteit van de filosofie volgt echter een aktualiteit in de engere zin van het woord. Politieke filosofie is dan vooral van belang nadat een tijdlang de grote politieke vragen buiten beschouwing zijn gelaten of aan de orde zijn gesteld op een weinig vruchtbare manier. Het soort vragen dat Strauss als de klassieke problemen naar voren schuift laat zich misschien een tijdlang in de doofpot stoppen, maar vroeg of laat komt het altijd weer naar boven. We zijn ons na de vernietigende kritiek van Popper en Hayek op het utopisch denken natuurlijk scherp bewust geworden van de beperkte betekenis van al te ambitieuze gedachtenstelsels, maar daar staat tegenover dat we het als zingevende en vooruitziende wezens ook niet zonder politieke idealen kunnen stellen. Het is de taak van de politieke filosofie dit soort idealen te schetsen. Dat kan niet meer in de vorm van een *Republiek* van Plato, een *Utopia* van More of een zonnestaat van Campanella, maar wel in de vorm van een *Constitution of liberty* (Hayek) of een *Theory of justice* (Rawls).

Er zijn echter nog een paar redenen om van een hernieuwde actualiteit van de politieke filosofie te spreken juist in de tijd waarin wij leven. Isaiah Berlin zet ons op het spoor van een antwoord op die vraag. Hij stelt dat de politieke filosofie in de traditionele zin (en daarmee bedoelt hij een politieke filosofie die zich niet beperkt tot verheldering van begrippen en het kritisch doorlichten van vooronderstellingen)²⁶ alleen kan bestaan in een maatschappij waarin er geen sprake is van een universele acceptatie van één doelstelling, een pluralistische maatschappij derhalve.²⁷

In de vorm waarin Berlin het stelt zou op deze generalisatie wel wat af te dingen zijn. Men zou bijvoorbeeld kunnen verdedigen dat ook in een meer gesloten cultuur de politieke filosofie als functie kan hebben om deze open te breken en dus een kritische functie kan vervullen. Maar ik ben het in ieder geval met Berlin eens dat vooral in een pluralistische maatschappij er een *grote behoefte* is aan de politieke filosofie. En de Nederlandse samenleving is zo'n pluralistische samenleving en wordt dat met de ontkerkelijking, de instroom van andere religieuze gezindten en cultureel gevormden alleen maar meer. Juist in deze omstandigheden is er behoefte aan de kriti-

sche doorlichting van politieke vraagstukken.

Wat kunnen we dan van de politieke filosofie verwachten?

Allereerst wat men kan verwachten van de conceptuele analyse: het mogelijk maken van een 'critical evaluation of beliefs', zoals het door Raphael genoemd werd. Ik heb net gezegd dat de politieke filosofie zich daar niet toe kan beperken, maar dat het eveneens verkeerd zou zijn te stellen dat deze functie van de politieke filosofie geen waarde zou hebben.

Een tweede functie van de politieke filosofie in een pluralistische samenleving zou de volgende kunnen zijn. Berlin schrijft dat overtuigingen over wat we moeten doen samenhangen met bepaalde ideeën van mensen over de aard van het menszijn en hoe men tegen de wereld aankijkt. Aristoteles of Thomas van Aquino gaan uit van een teleologische ordening in de natuur en zij zien het menselijke leven gericht op het vervullen van een bepaalde doelmatigheid. Vanuit een dergelijke kijk op de wereld komt men tot andere uitspraken over wat de mens moet doen dan vanuit het mens- en wereldbeeld van Spinoza of Hobbes. De politieke filosofie zou een functie kunnen hebben met betrekking tot het analyseren en verhelderen van de relatie tussen ideologie, mensbeeld en levenshouding enerzijds en de praktische politieke idealen anderzijds.²⁸ Het is namelijk de filosofie die deze zaken van oudsher tot haar competentie heeft gerekend. Ook hiervoor geldt weer dat juist in een hedendaagse pluralistische samenleving waarin vele mensbeelden, ideologieën en levensstijlen naast elkaar bestaan en met elkaar vergeleken worden de politieke filosofie een taak heeft.

Een derde functie van de politieke filosofie – iets dat overigens nauw met de tweede samenhangt – is voor mij de belangrijkste. Deze heeft echter al een lange geschiedenis en het kan niet gezegd worden dat deze speciaal nu actueel zou zijn. Die derde functie van de politieke filosofie is gelegen in een soort van politiek gearde vroedvrouwkunst met betrekking tot de politieke overtuiging of ideologie. G.A. van der Wal heeft in zijn proefschrift over de verhouding van filosofie en wereldbeschouwelijk denken iets gezegd over de filosofie in het algemeen wat naar mijn smaak ook van toepassing is op de politieke filosofie:

*Filosofische gedachten (...) zijn niet autonoom, maar 'betekenen' iets, dwz brengen een wereldbenadering tot theoretische gereflekteerdheid en daarmee tot het niveau van wereldbeschouwing, wat tegelijk een creatief proces is, waardoor die wereld eerst vorm krijgt.*²⁹

Eigenlijk gaat het hier om een oude functie van de filosofie. De filosofie als vroedvrouwkunst.

25. Vgl. Dilthey, Wilhelm, *Das Wesen der Philosophie* (1907), in: *Die Geistige Welt*, Einleitung in die Philosophie des Lebens, *Gesammelte Schriften*, Band V., Verlag von B.G. Teubner, Leipzig und Berlin 1924, p. 347.

26. Berlin, 'Does political theory still exist?', p. 149

27. Berlin, 'Does political theory still exist?', p. 150: 'Unless political philosophy is confined to the analysis of concepts or expressions, it can be pursued consistently only in a pluralist, or potentially pluralist, society'.

28. Hiertoe behoort naar mijn idee ook het doorlichten van het verband tussen een richting in de wetenschap en de ideologische vooronderstellingen waarvan men uitgaat. Vgl. hierover Couwenberg, S.W., 'Staatsrecht en ideologie', in: *Hoe wordt de samenleving het best ingericht?*

Het verschil is alleen hierin gelegen dat datgene wat door Socrates tot 'aanzijn' werd gebracht universele ideeën zijn terwijl het bij wereldbeschouwingen en levensovertuigingen gaat om iets dat men weliswaar met anderen deelt, maar dat niettemin een element van persoonlijke gebondenheid met zich meebrengt. De filosoof heeft tot taak om in gesystematiseerd verband en in zo veel mogelijk rationeel doordachte vorm te presenteren wat in de wereldbeschouwing in een ongesystematiseerde en meer 'beleefde' vorm wordt

ervaren. De filosofie heeft tot taak de wereldbeschouwing naar een niveau van reflectie te tillen. Wel, dit kan men analoog stellen voor de politieke filosofie. Het is de taak van de politieke filosofie om de politieke ideologie tot een reflectief niveau te tillen. Zo maakt de filosoof ons bewust van wat we eigenlijk al wisten (Van Gunsteren).

29. Wal, G.A.: van der, *Wereldbeschouwelijk denken als filosofisch probleem*, Kruseman, Den Haag 1968, p. 49.